

PUNANE RAAMAT

ARKADI ja
BORISS
STRUGATSKI

VÄLJASÕIT ROHELISSE

Vene keelest tõlkinud Maiga Varik

Originaali tiitel:

Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий
Пикник на обочине
Молодая гвардия, 1972

Esmatrükk eesti keeles: Eesti Raamat, 1987

Tõlge eesti keelde © Maiga Varik ja Tänapäev, 2016

Eessõna © 2012 by Ursula K. Le Guin
Reprinted by permission of Curtis Brown, Ltd.

Järelsõna © Boriss Strugatski, 2012

Korrektuur Piret Klaus
Kujundus Villu Koskaru
Sarja kujundanud Jüri Jegorov

ISBN 978-9949-27-957-9
www.tnp.ee

Trükitud AS Greif trükikojas

EESSÕNA

URSULA K. LE GUIN

5

Osa sellest eessõnast on võetud arvutusest, mille ma kirjutasin „Väljasõidule rohelisse” 1977. aastal, kui raamat ilmus esmakordselt inglise keeles.* Tahtsin tollal säilitada osa lugejate vastukajast ajal, mil nõukogude tsensuuri kõige hullemad ajad olid veel värskelt meeles ning Venemaalt tulnud intellektuaalselt ja moraalselt põnevamatel romaanidel oli veel juures lummas riskihõng. Ühtlasi oli see aeg, kui positiivne arvustus Nõukogude kirjandusteosele oli USAs küll väike, aga sellegipoolest tõeline poliitiline avaldus, kuna osa Ameerika ulmekogukonnast oli samuti külma sõtta asunud ning pidas iga kirjanikku raudse eesriide taga oma ideoloogiliseks vaenlaseks. Need reaktsionäärid hoidsid oma moraalset puhtust (nagu reaktsionäärid enamasti ikka) raamatute mittelugemisega, soovimata näha, et nõukogude kirjanikud olid aastaid kasutanud ulmet kui viimast võimalust kirjutada poliitikast, ühiskonnast ja inimkonna tulevikust suhteliselt vabana partei ideoloogiast.

* „Roadside Picnic” ilmus Inglismaal ja Ameerikas esmakordselt 1977. aastal A. W. Bouis’ tõlkes. Ursula K. Le Guini arvustus pealkirjaga „Strugatskite uus raamat” ilmus almanahhis „Science Fiction Studies 12” (vol 4, pt 2) sama aasta juulis. Eesti keeles ilmus „Väljasõit rohelisse” esimest korda 1987. aastal kaht Strugatskite juttu sisaldavas kogumikus „Miljard enne maailma lõppu” (Mirabilia sari, Eesti Raamat). Mõlemad lood tõlkis Maiga Varik.

Ulmet annab väga lihtsalt rakendada igasuguse *status quo* loomingulise õõnestamise teenistusse. Bürookraadid ja poliitikud, kes endale oma loomingulisuse arendamist lubada ei saa, kalduvad arvama, et see kõik on lihtsalt mingid laserpüssid ja muu jura, midagi lapsikut. Selleks, et tõmmata endale tsensorite tähelepanu, peab kirjanik peab olema utoopia suhtes nii jultunud kriitiline nagu seda oli näiteks Jevgeni Zamjatin oma romaaniga „Meie”. Vennad Strugatskid polnud kohe kindlasti nii jultunud ega kritiseerinud kunagi (minu piiratud teadmiste kohaselt) otseselt valitsuse poliitikat. Aga mida ma pidasin kõige imetlusväärsemaks tollal ja pean ka praegu, on see, et nad kirjutasid nii, nagu neid ideoloogia üldse ei huvitaks – miski, millega nii paljud meist, Lääne demokraatia taustaga kirjanikest, kuidagi toime ei tule. Nad kirjutasid, nagu kirjutavad vabad inimesed.

„Väljasõit rohelisse” on nn esimese kontakti lugu, kuid hoopis teistsugune. Tulnukad külastasid Maad ja lahkusid, jättes endast maha mitu prahti täis maandumispaika (mida nüüd nimetatakse Tsoonideks). Piknikulised on läinud ning neist maha jäänud kortsus tsellofaanitükkidele ja läikivatele õllepurgirõngastele lähenevad ettevaatlikult, aga väga uudishimulikult rotid, kes üritavad kraami oma urgudesse tassida.

Suurem osa kummalistest jäätmest on äärmiselt ohtlikud. Osa sellest osutub kasulikuks – näiteks igavesti töötavad akud, mis toidavad automootoreid –, kuid teadlased ei tea tegelikult, kas nad rakendavad asju nende õigel otstarbel või kasutavad Geigeri loendureid kirvena (nagu juhtus) ja elektroonikat ninarõngastena. Nad ei suuda mõista esemete tööpõhimõtteid, teadust nende taga. Uurimistöid rahastab rahvusvaheline instituut. Õitsele puhkeb must turg – keelatud Tsoonidesse hiilivad „stalkerid”, kes varastavad kõiksugu

jõledate vigastuste ja surmaga riskides kübemeid tulnukate rämpsust, toovad kraami Tsoonist välja ja müüvad maha – vahel lausa sellesamale instituudile.

Traditsioonilises esimese kontakti loos saavutatakse kommunikatsioon tänu vapratele, pühendunud astronautidele. Järgneb teadmiste vahetamine, sõjaline triumf või muljetavaldav äritehing. Antud juhul ei ole külalised kosmosest – kui nad meie olemasolu üldse märkasid – ilmselgelt üldse mingist suhtlusest huvitatud. Võimalik, et nende jaoks olime me metslased või lihtsalt kari rotte. Puudus igasugune kommunikatsioon – mõistmist pole võimalik saavutada.

Ometi on mõistmine vajalik. Tsoonid mõjutavad kõiki, kellel on nendega pistmist. Nende uurimisega käsikäes käivad korrupsioon ja kuritegevus, õnnetused luusivad sõna otseses mõttes sealt page-7nud inimeste kannul – stalkerite lapsed on sageli geneetiliselt niivõrd muundunud, et sarnanevad veel vaid vaevu inimestega.

Säärasele süngele põhjale loodud lugu on reibas, tempokas ja täis ootamatusi. Sündmused tunduvad toimuvad kusagil Ameerika põhjaosas, ehk Kanadas, kuid tegelastel ei ole äratuntavaid rahvusjooni. Isiksustena on nad elusad ja sümpaatsed, isegi kõige ilgem stalker-ärikas on ühtaegu nii eemaletõukav kui ka armastusväärne. Inimsuhted mõjuvad ehedalt. Pole ühtki supergeniaalset mõistust, inimesed on nagu inimesed ikka. Kalestunud ja küüniline peategelane Red on peaaegu tüütuseni tavaline. Suurem osa teistest tegelastest on samuti karm, elu näinud rahvas, kes elab alaväärset, heidutavat elu, mis tuuakse lugejani ilma igasuguse sentimentaalsuse või künismita. Inimloomust ei ilustata, kuid seda ka ei odavdata. Autorite puudutus on õrn, haavatavusest teadlik.

Tollal, kui „Väljasõit rohelisse” ilmus, oli tavaline inimene ulme-
raamatu peategelasena päris haruldane nähtus ning isegi praegu
kipub ulmežanr liigagi lihtsalt kalduma elitarismi – prevaleerivad
supergeniaalsed mõistused, erakordsed anded, ohvitserid, mitte

meeskond, võimukoridorid, mitte töölisklassi köögid. Need, kes soovivad, et ulmežanr jääks pigem spetsiifiliseks – teadusulmeks –, kipuvad eelistama elitaarset stiili. Need, kes näevad ulmet kui üht romaani kirjutamise võimalust, tervitavad tolstoilikumat lähene- mist, milles sõda ei kirjeldata mitte ainult kindralite, vaid ka kodu- perenaiste, vangide ja kuueteistaastaste poiste silme läbi, või siis ei kirjeldata tulnukate külaskäiku mitte ainult tarkade teadlaste kaudu, vaid ka selle mõju läbi tavalistele inimestele.

Küsimus, kas inimesed suudavad praegu või üldse kunagi mõista kogu või üldse mingit informatsiooni, mida me universumist saame, on üks neist, millele suurem osa ulmest, mis purjetab peadpööriva stsientismi laine harjal, on harjunud vastama jah. Poola kirja- 8 nik Stanisław Lem nimetas seda „kognitiivse universumi müüdiks”. „Solaris” on üks tuntumaid sel teemal kirjutatud raamatuid ning selles on inimkond lüüa saanud – usku, et me suudaksime mõista tulnukmõistust või selle tooteid, on tabanud alandav läbikukku- mine. Me ei läbinud testi.

Idee, et inimkond ei pruugi „arenenumatele” liikidele üldse min- git huvi pakkuda, võiks väga lihtsalt kalduda varjamatusse sarkasmi, kuid Strugatskite toon jääb irooniliseks, humoorikaks, kaastundli- kuks. Autorite eetiline ja intellektuaalne elutarkus ilmneb kõige sel- gemalt geniaalses vestluses teadlase ja ühe purunenud illusioonidega instituudi töötaja vahel raamatu lõpuosas, kui nad arutavad tulnu- kate külaskäigu võimalikke tähendusi ja tagajärgi. Siiski moodustab romaani südame üksikisiku individuaalne saatus. Ideelugude kan- gelased on marionetid, kuid Red on *mensch*. Me hoolime temast, kaalul on nii tema ellujäämine kui ka lunastus. Lõppude lõpuks on see ju Vene romaan.

Ja Strugatskid tõstavad veelgi panuseid, mis puudutavad Lemi küsimust inimeste suutlikkust mõista. Kui see, kuidas saab inim- kond hakkama tulnukatest maha jäänud kraamiga, on test, või kui Red on viimases kohutavas stseenis sunnitud läbima tulekatse, siis

mis see on, mida tegelikult testitakse? Ja kuidas me teame, kas me tulime toime või kukkusime läbi? Mis on „mõistmine”?

Lõpulubaduses – „Õnne, tasuta ja kõigile!” – kõlab vähimagi kahtluseta kibestunud poliitiline tähendus. Ometi ei või seda romaani taandada kõigest looks nõukogude korra läbikukkumisest ega isegi teadlaste universaalse mõistmise unistuse nurjumisest. Redi viimased sõnad raamatus, mis on suunatud jumalale, või siis meile, on: „Oma hinge ei ole ma ju kunagi ega kellelegi müünud! Ta on minu oma, ta on inimese hing! Otsi minust ise välja, mida ma tahan – ei saa ju ometigi olla, et ma tahaksin halba!”

Harmonti raadio erikorrespondendi intervjuust doktor Valentin Pielmanniga viimasele 19... aasta Nobeli füüsikapreemia määramise puhul.

1
1

„Teie esimeseks tõsiseks avastuseks, doktor Pielmann, tuleb nähtavasti pidada niinimetatud Pielmanni radianti?”

„Arvan, et mitte. Pielmanni radiant ei ole esimene, ei ole tõsine ja ei ole tegelikult ka avastus. Ega kuulu tervenisti minule.”

„Te teete nähtavasti nalja, doktor. Pielmanni radiant on mõiste, mida tunneb iga koolipoiss.”

„See ei üllata mind. Pielmanni radiandi esmaavastaja oligi nimelt koolipoiss. Kahjuks ei mäleta ma tema nime. Vaadake Stetsonit, tema „Külastuse ajalugu”, seal on see kõik üksikasjaliselt kirjas. Radiandi esmaavastaja oli koolipoiss, koordinaadid avaldas esimesena üliõpilane ja radiandile pandi miskipärast minu nimi.”

„Jah, avastustega juhtub mõnikord kummalisi lugusid. Kas te ei tahaks selgitada meie kuulajatele, doktor Pielmann...”

„Kuulge, kaaslinlane. Pielmanni radiant on täiesti lihtne asi. Kujutlege, et te olete suure gloobuse pöörlema lükanud ja hakkate siis selle pihta revolvrast kõmmutama. Augud gloobusel asetuvad

teatud sujuvale kõverjoonele. Selle asja kogu tuum, mida te nimetate minu esimeseks tõsiseks avastuseks, seisneb lihtsas tõsiasjas: kõik kuus Külastustsooni paiknevad meie planeedi pinnal niimoodi, nagu oleks keegi tulistanud Maa pihta kuus pauku revolvrüst, mille asupaik on kusagil joonel Maa–Deneb. Deneb on Luige tähtkuju alfa ja seda punkti taevavõlvil, millest nii-öelda tulistati, nimetataksegi Pielmanni radiandiks.”

„Täna teid, doktor. Kallid harmontlased! Lõpuks ometi on meile üksipulgi selgeks tehtud, mis asi on Pielmanni radiant! Muide, üle eile möödus Külastuse päevast täpselt kolmteist aastat. Doktor Pielmann, võib-olla te ütleksite oma kaaslinlastele sel puhul mõne sõna!”

„Mis nimelt neid huvitab? Võtke arvesse, et mind tollal Harmontis ei olnud...”

„Seda huvitavam oleks teada saada, mida nimelt te mõtlesite, kui teie kodulinn osutus Maa-välise supertsivilisatsiooni sissetungi objektiks...”

„Tõtt-öelda mõtlesin ma kõigepealt, et see on ajalehtede pila-uudis. Oli raske ette kujutada, et meie vanas väikeses Harmontis võiks midagi seesugust juhtuda. Ida-Siber, Uganda, Lõuna-Atlandi alad – see veel läheks, aga Harmont!”

„Kuid lõpuks tuli teil siiski uskuma jääda.”

„Lõpuks jah.”

„Ja siis?”

„Mulle tuli äkki pähe, et Harmont ja ülejäänud viis Külastustsooni... siiski, vabandust, tollal oli neid teada ainult neli... et nad kõik asetuvad väga siledale kõverjoonele. Ma arvutasin välja radiandi koordinaadid ja saatsin nad Naturele.”

„Ja teile ei teinud sugugi muret teie kodulinna saatus?”

„Teate, asi oli nõnda, et tollal ma uskusin küll juba Külastust, kuid ei suutnud panna end uskuma paanilisi sõnumeid põlevatest kvartalitest ja koletistest, kes valikuliselt õgivad rauku ja lapsi, ning veristest lahingutest haavamatute tulnukate ja ülimal määral

haavatavate, kuid kõigutamatult kangelaslike kuninglike tankiväeosade vahel.”

„Teil on õigus. Mäletatavasti tekitasime meie, informatsiooni edastajad, tollal õige suurt segadust... Kuid tulgem tagasi teaduse juurde. Pielmanni radiandi avastamine oli teie esimene, kuid usutavasti mitte viimane panus Külüstust puudutavatesse teadmistesse!”

„Esimene ja viimane.”

„Kuid te olete kahtlemata kogu see aeg hoolega jälginud rahvusvaheliste uurimuste käiku Külüstustsoonides...”

„Jah... Aeg-ajalt ma lehitsen Ettekandeid.”

„Te peate silmas Maavälise Kultuuride Rahvusvahelise Instituudi Ettekandeid?”

„Jah.”

„Ja missugune on teie meelest kõige tähtsam avastus nende kolmeteistkümne aasta jooksul?”

„Külüstuse fakt ise.”

„Andestage?”

„Külüstuse fakt ise on kõige tähtsam avastus mitte üksi möödunud kolmeteistkümne aasta, vaid kogu inimkonna eksisteerimise aja jooksul üldse. Ei olegi nii väga tähtis, kes need tulnukad olid. Pole tähtis, kust nad saabusid, milleks nad saabusid, miks nad siin nii lühikest aega olid ja kuhu seejärel kadusid. Tähtis on see, et nüüd teab inimkond kindlalt: ta ei ole universumis üksinda. Ma kardan, et maavälise kultuuride instituudil ei lähe enam kunagi korda fundamentaalsemat avastust teha.”

„See on kohutavalt huvitav, doktor Pielmann, kuid ma mõtlesin tegelikult pigem tehnoloogilist laadi avastusi. Avastusi, mida saaksid kasutada meie maine teadus ja tehnika. Arvab ju terve rida väga silmapaistvaid teadlasi, et leiud Külüstustsoonides võivad muuta kogu meie ajaloo käiku.”

„M-m, mina ei kuulu paraku selle seisukoha pooldajate hulka. Mis aga puutub konkreetsetesse leidudesse, siis nende alal pole ma asjatundja.”